

SPOLOČENSKO-FILOZOFICKÉ NÁZORY PRVÝCH SLOVENSKÝCH SOCIALISTOV

ANDREJ KOPČOK

V historiografii slovenskej filozofie vzniklo doteraz viac prác, ktoré sa zaoberajú jednotlivými etapami a stránkami prenikania marxistického myslenia na Slovensko. Takmer všetky sa však týkajú tohto procesu po vzniku Komunistickej strany Československa. O začiatkoch marxistického myslenia na Slovensku bola doteraz publikovaná jediná štúdia v zborníku Kapitoly z dejín slovenskej filozofie. Je to štúdia Imricha Ferencza, ktorá sa zaoberá činnosťou a názormi najvýznamnejšej postavy marxistického myslenia na Slovensku do vzniku KSČ — Edmunda Boreka.

Malú pozornosť, ktorá sa u nás zatiaľ venovala začiatkom marxistického myslenia, možno iste vysvetliť najmä čisto praktickými hľadiskami: rôzne potreby aktuálneho ideologického života viedli k tomu, že sa väčšia pozornosť venovala ozrejmovaniu najnovších období dejín marxistického myslenia. Avšak ani poznanie začiatkov marxistického myslenia na Slovensku nie je bez každého, dokonca ani nie bez praktického významu. Pravda, v prvých rokoch šírenia marxizmu na Slovensku nemali sme výraznejšie filozofické osobnosti alebo väčšie marxistické diela. No napriek tomu práce prvých marxistov na Slovensku obsahujú popri všetkých svojich nedostatkoch i pozoruhodné filozofické a spoločenské názory, bez poznania a výkladu ktorých obraz filozofického myslenia na Slovensku na prelome storočí nielenže by nebol úplný, ale bol by občas aj dosť ťažko pocho-piteľný i ďalší vývin marxistického myslenia u nás. A nielen to. Hoci marxistické spoločenské a filozofické názory, ktoré v tomto období začínajú prenikať do nášho kultúrneho života, nie sú ani príkladmi tvorivého marxistického myslenia, ba nevynikajú ani dokonalosťou formy, podania výkladu, predsa sú pozoruhodné svojou pravdivosťou, svojou hĺbkou a tým, že v tom období predstavujú v mnohých ohľadoch najvyšší stupeň poznania, najmä spoločenskej skutočnosti v slovenskom kultúrnom živote.

Na základe toho všetkého usudzujeme predovšetkým o nepochybnom význame poznania procesu prenikania marxistického myslenia na Slovensku: je vnútornou súčasťou slovenskej kultúry, slovenského myslenia na určitom stupni jeho vývoja a bez jeho poznania nemožno všestranne a správne pochopiť mnohé vtedajšie i neskoršie javy v slovenskom kultúrnom živote.

Další význam poznania začiatkov marxizmu u nás vyplýva z potreby poznať zvláštnosti spájania sa marxistického učenia s robotníckym hnutím, zvláštnosti, ktoré sa spravidla dlho prejavujú i v neskoršom vývoji komunistického hnutia. Máme pritom na zreteli nielen postoj a miesto inteligencie v tomto procese, ale i otázku, ktorou svojou stránkou preniká marxizmus do robotníckeho hnutia.

Je všeobecne známe, že u nás nevzniklo v spomínanom procese ani jedno dielo svetového významu. A predsa štúdium osobitostí prenikania marxizmu do kultúry každého národa prekračuje úzky národný význam, lebo objavuje národné formy tohto všeludského procesu, jednotlivosti, ktoré sú nevyhnutnou stránkou všeobecného. A nech je príspevok našich prvých marxistov k rozvoju marxizmu akokoľvek nepatrný, predsa je jednou zo základných podmienok rozvoja marxizmu v dnešnej jeho podobe. Veď ich nepočybnou zásluhou je, že

a) prebudili k politickému a triednemu uvedomeniu slovenských robotníkov na prelome storočí;

b) učili slovenský proletariát, že je rovnoprávnou časťou spoločnosti a že musí za svoje rovnoprávne postavenie bojovať;

c) svojou húževnatou prácou vytvorili prvé organizácie slovenského proletariátu, učili ho, že sa musí organizovať a za pomoci svojej triednej organizácie vyvíjať nutné podmienky pre svoj život;

d) učili slovenský proletariát, že je povolaný viesť boj za nové usporiadanie spoločnosti;

e) vnášali do vedomia slovenského ľudu nový svetonázor ako základ jeho historickej činnosti na premeny ľudskej spoločnosti v spoločnosť socialistickú;

f) vniesli do slovenskej kultúry nový myšlienkový prúd, ktorý sa zrodil na základe najväčších výdobytkov ľudskej kultúry, stal sa hybnou silou jej ďalšieho vývoja, čím sa významne pričínili o rozhodný krok zaostávajúceho slovenského národa na ceste k jeho povzneseniu.

V nevelkej štúdii nemožno podrobne, ba ani všestrannejšie opísať celkový proces prenikania marxistického myslenia na Slovensko, ktorý bol poznačený mnohými jednostrannosťami aj vážnymi chybami, keď ho skúmame z hľadiska vyššieho štádia jeho vývinu, z marxisticko-leninského štádia. Obmedzíme sa pri tejto príležitosti na výklad jednej stránky tohto procesu — na výklad spoločensko-filozofických názorov slovenských socialistov do vzniku KSČ, pričom nám pôjde najmä o vyzdvihnutie ich pozitívnej funkcie v celkovom spoločensko-kultúrnom kontexte, i z hľadiska prípravy pôdy pre prijatie marxizmu v jeho leninskej podobe.

*

Filozofickú problematiku osobnosti alebo hnutia podmieňuje vždy jeho celkové spoločensko-kultúrne zaradenie. Od politicko-spoločenských a vnútorných vývinových problémov kultúry alebo samotného filozofického myslenia závisí, ktoré problémy sú v popredí záujmu mysliteľov a ktoré sa dostávajú na okraj alebo zostávajú celkom nepovšimnuté.

Táto zákonitosť prejavuje sa i v prípade spoločenských a filozofických názorov slovenských socialistov pred prvou svetovou vojnou, pred založením Komunistickej strany Československa.

Zo skutočnosti, že je Slovensko prostredím, v ktorom marxizmus nevzniká, do ktorého iba preniká a šíri sa v ňom, že na Slovensku nielenže nieť primeranej filozofickej tradície, ale že sa slovenská inteligencia i v období jeho prenikania stavia k nemu odmietavo, takže jeho prenikanie je iba výsledkom obetavej a húževnatej činnosti radových socialistov-samoukov, zo všetkého toho vyplýva, že sa i v jeho najteoretickejšej oblasti venuje pozornosť iba tým najnutnejším problémom, ktoré najtesnejšie súvisia so základnými politickoideologickými úlohami hnutia.

V porovnaní s predchádzajúcim filozofickým myslením na Slovensku je filozofické myslenie slovenských socialistov bezpochyby najdôslednejším materialistickým filozofickým myslením. Socialistické hnutie ani inak nemôže zdôvodniť svoju existenciu a ciele, svoj zmysel ako na základe materialistickej interpretácie skutočnosti, najmä spoločenskej nutnosti. Materialistickým vysvetľovaním sveta usilujú sa slovenskí socialisti vysvetliť príčiny súčasného stavu v spoločnosti, vysvetliť a zdôvodniť svoje počínanie. Toto svoje chápanie svetového diania, svoju filozofiu obhajujú pred útokmi protisocialistických síl, s ktorými sa stretávajú vo svojej činnosti. Na tomto základe vyrastá i celá filozofická problematika, ktorá je v popredí ich záujmu a ktorú sa pokúsime vyložiť.

Svoj materialistický, marxistický svetónázor vykladajú a obhajujú tak vydávaním alebo propagovaním základných prác a myšlienok klasikov marxizmu,¹ ako aj vlastnými článkami a prácami. Treba pri tejto príležitosti vari ešte výraznejšie zdôrazniť, že slovenskí socialisti neboli profesionálnymi teoretikmi a nikde nenájdeme systematický výklad ich filozofie. Ich jednotlivé filozofické názory sú roztrúsené po jednotlivých článkoch, publikáciách. Preto pokus o ich určité usústavenie — ktoré iste nie je bez významu — nielenže nie je jednoduchou záležitosťou, ale skrýva v sebe pre autora i určité nebezpečenstvo subjektivismu, a preto nech sa tento pokus neposudzuje najprísnejšie a aspoň s minimálnou ohľaduplnosťou.

¹ V tomto ohľade je bezpochyby najvýznamnejším ich počínom vydanie Borekovej práce *Karol Marx, jeho život a dielo* (Nákladom časopisu Robotnícke noviny v Prešporku 1913), ktorá vyšla pod pseudonymom Prokop Stupavský a ktorá — ako VI. kapitolu — obsahuje prvý slovenský preklad *Komunistického manifestu*. Cieľom práce je oboznámiť slovenský ľud s činnosťou zakladateľa vedeckého komunizmu, s jeho základnými myšlienkami, s dovtedajším vývinom socialistického hnutia vo svete. O Heglovej a Feuerbachovej filozofii píše autor ako o zdrojoch marxizmu, ale i kritizuje túto filozofiu v duchu Engelsovho diela *L. Feuerbach a vyústenie klasickej nemeckej filozofie*, čo svedčí o určitom historicko-filozofickom význame práce. Upozorňuje slovenskú verejnosť na najpozitívnejšie prvky, revolučné prvky v diele týchto filozofov. Tak o Heglovej filozofii píše, že „je vo svojom základe revolučná“, učí, že „nič nie je v stave na svete zastaviť dejinný proces pozvoľného vývinu, evolúcie“. Podľa nej ani „pravda nie je veličina nezmeniteľná, ktorá je viazaná na určité formuly, ale pravda skôr (ako) *proces poznávania* sám. Pravda nie je absolútne množstvo vedenia, ale má nekonečný vývin“ (str. 7). Heglovo učenie spôsobilo podľa autora najmä v histórii revolúciu tým, že „musela prirodzene zmiznúť predstava, že by historický vývin mohol sa niekedy ukončiť“ (str. 7). Dojímavé slová čítame v úvode o poslaní knihy: „Táto skromná kniha, ktorú na dôkaz svojej hlbokej úcty ku svetlej pamiatke zakladateľa moderného socializmu kladieme do rúk slovenského pracujúceho ľudu, nemá v slovenskej literatúre predchodcov. Táto kniha je dôkazom, že slovenské sociálno-demokratické hnutie už vyrástlo z detských topáničiek a chce svojmu úsiliu, aby sa uplatnilo v slovenskom národe, dať vedecký, filozofický a národohospodársky základ.“

Svoje filozofické názory, marxistické filozoficko-sociologické nazeranie na svet rozvíjajú slovenskí socialisti najmä v úsilí vysvetliť spoločenské pomery svojej doby a nájsť východisko z pomerov, v ktorých ťažkým životom žije pracujúci ľud. V tomto úsilí najvýraznejšie sa prejavuje aj ich filozofický materializmus.

Predovšetkým, neblahé sociálne, politické a ďalšie stránky spoločnosti vysvetľujú povahou hospodárskych vzťahov, kapitalistickými výrobnými vzťahmi, vykorisťovaním pracovnej sily kapitálom. Bieda, sociálny, národnostný útlak a nemorálne javy v spoločnosti — to všetko vyplýva najmä z kapitalistického hospodárskeho zriadenia.

Pozoruhodný je v tomto ohľade článok *O preludnení*, ktorý vyšiel v časopise *Nová doba* roku 1898. Nie náhodou venovali socialisti pozornosť tomuto problému. Pomocou známej Malthusovej teórie usilovali sa ochrancovia buržoázneho zriadenia vysvetľovať biedu, neutešené sociálne pomery v spoločnosti, ktoré boli i hlavnou príčinou masového vystaňovania slovenského ľudu v tomto období. Proti takejto obhajobe kapitalizmu mierili slovenskí socialisti i svojím článkom *O preludnení*. V článku sa uvádzajú základné myšlienky Malthusovej teórie a poukazuje sa na jej apologetickú povahu, na to, že Malthusovo učenie prišlo vhod všade, kde vládol veľkokapitál. „Tvrdenie Malthusovo,“ čítame v článku, „má len v kapitalistickej výrobe svoju oprávnenosť, a kto na tom stanovisku stojí, má ovšem právo brániť náuku túto.“² Samotné rozšírenie úvah o preludnení je podľa autora článku vždy príznačné pre blížiaci sa rozklad určitého sociálneho stavu.

V protiklade k Malthusovmu učeniu za hlavnú príčinu tzv. preludnenia vyhlasuje autor článku existujúce, nespravodlivé kapitalistické výrobné vzťahy. Sú príčinou i neracionálneho využívania pôdy, i nespravodlivého rozdeľovania výrobkov. „Všetky doteraz panujúce pomery spoločenské spočívali na panovačnosti istých tried, ktoré dovedli sústrediť majetok čo možno do najmenej rúk. Pozemok sústredený do rúk jednotlivcov býva však veľmi nedokonale využítkovaný a obrábaný. Veľká masa ľudí stáva sa takto nemajetnou, bezexistenčnou, odvislou svojou potrebou výživnou od panujúcej triedy... , takýmto spôsobom objavuje sa strašidlo *preludnenia*.“³ V článku sa, potom poukazuje na to, že podobné javy existujú i v Uhorsku, i tu je pôda sústredená v rukách magnátov. V tom treba hľadať príčiny súčasnej biedy. „Skúsenosti také,“ čítame ďalej v článku, „poučujú nás, že núdza a bieda celková nie je zavinená nedostatkom potravín, lež následkom *nerovnomerného rozdelenia* výrobných pozemkov — čím povstáva na jednej strane nadbytok a na druhej strádanie.“⁴ Autor potom dokazuje, že i v Európe by bolo možné, za rozumne usporiadaných pomerov, zvýšiť úrodnosť pôdy a dosiahnuť, aby sa zvýšila jej plodnosť a lepšie uspokojovali potreby obyvateľstva: „Špatné politické, národohospodárske a spoločenské pomery zaviňujú, že státisíce ľudí opúšťajú tieto krásne kraje v domnení, že je nás tu moc, aby za oceánom hľadali sebe pohodlnejšieho života. Jakmile by

² Nová doba II, č. 7, 3.

³ Tamtiež, 1.

⁴ Tamtiež, 3.

zavládli rozumné spoločenské, medzinárodné pomery, bude treba omnoho viac miliónov ľudí, aby k novému kultúrnemu stupňu zase zeme tie privedené boli... Všetade kamkoli pohliadneme, zaviňuje onen stav spoločenský (sociálny) *kapitalistická výroba* a nízka odmena práci onu biedu, nikoli *nadpočetný* stav ľudí.“⁵

Tak prví slovenskí socialisti v duchu marxistického ekonomicko-spoločenského učenia dokazujú, že hlavnou príčinou ťažkého postavenia slovenského ľudu je predovšetkým kapitalistický spôsob výroby a života a v jeho odstránení nachádzajú cestu k ľudským spoločenským pomerom. Do slovenského myslenia prinášajú tak materialistické nazeranie na spoločenské dianie, ktoré i napriek svojej málo dokonalej forme prevyšuje hĺbkou poznania skutočnosti nemarxistické názory o koreňoch daného stavu spoločnosti.

Materialisticky sa usilujú vysvetliť nielen celkový stav spoločnosti, ale i jednotlivé jej sféry a javy. Tak ako dané spoločenské pomery vysvetľujú ako výsledok určitého stupňa v rozvoji výrobných síl, jednotlivé javy a procesy v spoločnosti vyvodzujú z týchto vzťahov. Svojou interpretáciou spoločenských javov rušia v nejednom prípade ešte existujúce mýty o ich večnosti alebo nadprirodzenej povahe. Napríklad rušia predstavu, ktorú v slovenskom ľude stáročiami utvrdzovalo náboženstvo a ideológovia vládnučích tried a podľa ktorej je i štát božím dielom, niečím, čo je večné, či už pre svoj pôvod, alebo preto, že vyplýva z večnej spoločenskej potreby. „Socialistická náuka,“ čítame v článku *Triedny boj*, „prišla na základe skúmania hospodárskeho vývinu v ľudskej spoločnosti k vedeckému záveru, že všetko, čo v ľudskej spoločnosti sa odohráva, všetky zjavy spoločenské majú hospodársky základ a že dneskajší stav v ľudskej spoločnosti, dneskajší štát kapitalistický je výrazom triedneho boja proletariátu a kapitalistov.“⁶ Povahou daných výrobných vzťahov vysvetľujú i ostatné spoločenské javy a procesy, ako sú politické vzťahy, triedny boj, právne a mravné vzťahy ľudí.⁷

⁵ Nová doba II, č. 8, 1 a 2. I neskôr sa slovenská sociálna tlač často vracala k týmto otázkam, ku kritike Malthusovho učenia. Roku 1909 Robotnícke noviny napr. písali: „Malthusova obava sa zatiaľ nevyplnila. Je síce na svete mnoho ľudí, ktorí nemajú dostatočnej výživy, ale nie preto, že svet je preľudnený, ale z tej príčiny, že dneskajší spoločenský poriadok... ich za ťažkú prácu odsudzuje k pomalému umieraniu hladom, bohatým leňochom poskytuje ale všetko v hojnosti“ (Robotnícke noviny VI, č. 36, 3). Kritikou Malthusovej teórie a jej buržoáznou triednou povahou zaoberali sa Robotnícke noviny i v článku *Veda a socializmus* (ročník VIII, č. 9, 2).

⁶ Robotnícke noviny VIII, č. 47, 1.

⁷ Keď takto píšeme, máme na zreteli najzákladnejšie texty slovenských socialistov, výraznú tendenciu ich tlače, teoretického úsilia. Netreba ani hádam zvlášť pripomínať, že na stránkach slovenskej socialistickej tlače v tomto období možno sa stretnúť i s celým radom nedôsledností pri úsilí o materialistické vysvetľovanie spoločenského diania, ba často i s vyložené idealistickými názormi na jednotlivé spoločenské javy. Je to iste i prirodzené, keď nestrácame zo zreteľa celkovú ideologickú úroveň hnutia, skutočnosť, že si jeho predáci najčastejšie predstavovali pomoc slovenskej inteligencie hnutiu tak, že im bude nápomocná v publicistickej a ideologickej činnosti. Najmä v neskorších rokoch k takto chápanej pomoci i prichádza. Ak predtým menej, tak neskôr socialistická tlač uverejňuje viac článkov s nemarxistickými názormi. Iba všetkými týmito skutočnosťami možno vysvetliť, že sa na stránkach socialistickej tlače stretávame neraz nielen s nedôslednými marxistickými názormi, ale aj s názormi vyložené nemarxistickými. Tak súčasne s textami, v ktorých sa dokazuje triedna povaha štátu, zákonov, mravnosti atď. v duchu *Komunistického*

Práve tak ako sa slovenskí socialisti usilujú o materialistickú interpretáciu skutočnosti, usilujú sa i o jej *historické* vysvetľovanie. Ich názory o nezadržateľnom vývoji spoločnosti, o nutnosti vystriedania kapitalizmu socializmom sú bezpochyby v každom ohľade prínosom v porovnaní s názormi o večnosti existujúcich buržoázných spoločenských vzťahov, o večnosti súkromného vlastníctva atď. V nespočetných článkoch socialistická tlač dokazuje, že hospodárske krízy hovoria jasnou rečou o neschopnosti buržoázie, aby ďalej držala na uzde rozvíjajúce sa výrobné sily, o nutnosti zospoločenšenia výrobných prostriedkov. Presadzovanie sa tejto nutnosti vidia i v tom, že sa i rôzne hospodárske organizácie buržoázie javia stále viac bezmocnými a zbytočnými, takže je štát nútený preberať riadenie výroby do svojich rúk. Prevzatie moci do rúk robotníckej triedy ukazuje sa ako historická nutnosť. V týchto súvislostiach autori článkov vyvracajú názory buržoázných ideológov o neschopnosti robotníckej triedy vládnuť, dokazujú, že proletariát je nositeľom vyššej kultúry a že sú nemiestne i obavy inteligencie z akéhosi ohrozenia kultúry.

Spoločenský vývoj vysvetľuje v duchu Marxovho učenia ako zákonitý proces, hybnou silou ktorého je rozvoj výrobných síl. Tento faktor spôsobuje zmenu celkového výrobného spôsobu a v konečnom dôsledku zmenu spoločenských pomerov vôbec. „Pri zmenách spoločenského poriadku neni rozhodujúcim presvedčenie jednotlivcov o nutnosti odstránenia nespravodlivého spoločenského poriadku, ale tieto sú podmienené zmenou toho, čo a ako sa vyrába a jakým spôsobom výrobky tieto sa vymieňajú. Šíri-li sa presvedčenie o neudržateľnosti spoločenského poriadku, znamená to len toľko, že vo výrobe a spôsobe výmeny výrobkov nastali také zmeny, ktoré nezhodujú sa so spoločenským poriadkom, utvoreným dla minulých hospodárskych pomerov.“⁸

Na základe krízových javov v spoločnosti svojich čias robili slovenskí socialisti záver o nutnosti víťazstva socializmu i v slovenských pomeroch, predpovedali mu budúcnosť i v slovenskom prostredí.⁹

Vo svojom materialistickom a historickom vysvetľovaní javov neobmedzovali sa však iba na súčasné spoločenské javy a procesy. Hlásali i myšlienky o materiálnosti a vývoji sveta vôbec. Podobne ako v iných prípadoch zaoberali sa týmito otázkami vo vlastných článkoch, alebo pretláčali články o tejto problematike z iných časopisov. V takejto súvislosti uverejňujú v časopisoch i úryvky z Engelsových prác *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*, *Anti-Dühring*, propagujú český preklad Engelsovho diela *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva*

manifestu, vychádzajú i články, v ktorých sa táto povaha zástiera. Patrí k nim bezpochyby článok F. Lassalla *Úlohy štátu a robotníctvo* (Robotnícke noviny VIII, č. 48), v ktorom sa hlavná úloha štátu hľadá v pomáhaní „vývinu ľudského pokolenia k slobode“. Podobne sa dostávajú na stránky socialistickej tlače i rôzne metafyzické, nehistorické názory na národ atď.

⁸ Slovenské robotnícke noviny III, č. 12, 2.

⁹ Keď napríklad v decembri 1905 Národné noviny v cykle *Kaleidoskop* uverejnili úvahy o socializme a vyvracali jeho možnosť na Slovensku, tvrdili, že „svetoborné zásady socializmu neopanujú jeho (slovenského ľudu — A. K.) presvedčením, jeho prostou dušou“, Slovenské robotnícke noviny odpovedali jednoznačne: „Dnes už sa socializmus hlási k životu i v Ázii, Japonsku a pomaly i v Číne a len Slováci by ho nemali pochopiť a za dobrý uznať? Neni možné!“ (Slovenské robotnícke noviny III, č. 1, 3.)

a štátu atď. Z časopisu Plamene preberajú napr. Robotnícke noviny článok *O súcnosti božej*, v ktorom sa vyvracajú dôkazy o existencii boha, dokazuje sa večnosť neustále sa meniacej hmoty.¹⁰ Pritom sa zvlášť sústreďujú na historicko-materialistické vysvetlenie vzniku človeka. I v tomto ich úsilí nechýbajú nedôslednosti, zjednodušovanie, naivné názory. Zmysel úsilia je však jednoznačný — vyvrátiť idealistické, najmä náboženské vysvetľovanie pôvodu človeka, dokázať prirodzený vznik a vývin človeka, jeho vydelenie sa z prírody v pracovnom procese. V článku *Revolucionári* píše napr. Slovenské robotnícke noviny s úctou o Darwinovi pre jeho myšlienku historizmu v prírode: „Revolucionár bol i Darwin, ktorý dokázal, že človek nie je umiesnený z hlíny, ale že sa vyvinul (za) mnoho tisíc rokov zo zvierata.“¹¹ V inom článku *Človek a príroda* vysvetľuje sa proces vynaňovania sa človeka spod absolútneho panstva prírodného prostredia, význam práce v tomto procese. „Človek sám,“ čítame v článku, „nebol úplný vyvinutý, podobal sa skorej zvieratu, jeho duševné vedomie bolo obmedzené a trvalo to niekoľko stoviek, nežli začal myslieť a viesť len čiastočne sporiadaný život... Uplynulo niekoľko tisíc liet, nežli zhotovil sebe nástroj pre niečo užitočný, aby mohol sa brániť nielen proti zveri, než i proti prírode... Rozoznávame dve periody človeka k prírode. V prvej bol človek polozvieratom a musel sa vo všetkom podriaďovať prírode. V druhej perióde opanoval človek prírodu. V tejto perióde žijeme. Všetky pokusy, vynálezy a pokroky, ktoré človek činí, sú otvorenou dráhou pre lepšie jestvovanie.“¹² V tejto súvislosti píše socialistická tlač dojímavu o ľudskej práci, o jej význame pre ľudstvo, okrem iného i preto, aby čo najviac zvýraznila nehumánnosť pomerov, v ktorých práca nie je slobodná, ale zotročená, v ktorých ľudia práce, tvorcovia podmienok ľudského života žijú v najhorších podmienkach. Proti náboženskému názoru, že je práca trestom za hriech prvého človeka, zdôrazňujú socialisti, že „práca ľudská a dômyselnosť je korunou všetkého, čo dnes pred sebou vidíme na našej zemeguli, a pokrok a veda razí cestu kupredu a žiadne spiatocníctvo a bludárstvo nemôže viac tento postup zastaviť.“¹³ V oslobodení práce vidia jeden zo základných cieľov spoločenského vývoja v budúcnosti: „Zotročenie práce je dielom hospodárskeho vývinu spoločnosti a jej oslobodenie bude zas dielom tohto vývinu. Povinnosťou pracujúceho ľudu je tento vývoj napomáhať...“¹⁴

Materialistické a historické vysvetľovanie sveta sú teda základnými charakteristickými črtami svetonázoru slovenských socialistov. Práve tak, ako je svet — vrátane ľudskej spoločnosti — hmotnej povahy, je i dialektickej povahy, neustále sa vyvíja. V duchu marxistického učenia vysvetľovali i zdroj, hybné sily tohto neustáleho pohybu. Videli ich v samotnom svete, a nie mimo neho. Hlásali: „Jeden starý riekky (rozumej: grécky — A. K.) filozof hovoril, že boj je otcom všetkých vecí. O správnosti vety tejto presvedčuje nás jak príroda, tak aj spoločnosť ľudská. Dnešný spoločenský poriadok nie je ničím iným než výsledkom

¹⁰ Robotnícke noviny X, č. 29, 7.

¹¹ Slovenské robotnícke noviny III, č. 10, 3.

¹² Slovenské robotnícke noviny III, č. 1, 5.

¹³ Tamtiež, 5.

¹⁴ Robotnícke noviny VIII, č. 50, 4.

triedneho boja medzi feudalizmom a buržoáziou, ktorý neni dosiaľ úplne dobojovaný, pretože i v dnešných štátoch stretávame sa s hojnými zbytkami feudálneho panovania.¹⁵ Vďaka týmto svojim črtám bol svetonázor slovenských socialistov i napriek svojim nedôslednostiam najpokrokovejším svetonázorom svojich čias. Bol v ostrom kontraste ako s rôznymi idealistickými, tak aj metafyzickými koncepciami, posväcujúcimi existujúci stav.

I spoločensko-politickú diferenciáciu, triedne a politické boje vysvetľovali socialistickí myslitelia a ideológovia materialisticky — ako nutný dôsledok hospodárskych vzťahov. Proti koncepciám hlásajúcim, že v slovenskom národe niet tried, že v slovenskom národe je každý robotníkom, že v slovenskej spoločnosti treba vykoreňovať slovo trieda a všetko, čo s ním súvisí, proti koncepciám, ktoré dôsledne hlásali všetci predáci slovenského buržoázneho hnutia — dokazovali slovenskí socialisti existenciu tried v slovenskom národe, existenciu tried s protikladnými záujmami, z ktorej nutne vyplýva rozvíjajúci sa triedny boj. „Opätujeme,“ píše Robotnícke noviny v polemike s Národnými novinami, „každý národ má svoje triedy, i národ slovenský. A táto skutočnosť nedá sa zotrieť ani vykoreniť... Vedľa roľníctva a malopriemyslu je tu v skromnom rozmere i veľkopriemysel, totiž veľkokapitál, a je tu i pracovná čili proletárska trieda, ktorú nechceť vidieť znamenalo by pštrošiu politiku... Triedy teda jestvujú, lebo jestvujú Hubkovci a Maršalkovci. Mikulášski garbiarski robotníci nemôžu sa stať členmi mešťanského kasína, a tým menej sväzu fabrikantov na remeň, pónevác záujem zámožnejších mešťanov a fabrikantov neni totožný so záujmom jejich robotníkov.“¹⁶ Socialistická tlač pritom často zdôrazňuje, že ďalší vývin slovenského kapitálu a zároveň i slovenského proletariátu bude ešte viac zostrovať protikladnosť triednych a hospodárskych záujmov jednotlivých tried v slovenskom národe. A na tejto protikladnosti záujmov rozvíja sa práve triedny boj i v slovenskom národe. Je výrazom postupu robotníckej triedy, ktorá má najhlbší záujem na odstránení existujúcich nespravodlivých kapitalistických pomerov.

V protiklade s buržoáznymi smermi na Slovensku, ktoré hľadajú prostriedky zlepšenia spoločenských pomerov na Slovensku — sociálnych i národných — najmä v kultúrnej, duchovnej sfére života (osвета, „mravné obrodenie“ atď.), občas posilňovaním a pôsobením politických faktorov na pôde parlamentu, ba i paktovaním s maďarskou vládou, s následníkom trónu atď. — vyzdvihujú slovenskí socialisti nutnosť rozvoja masového hnutia slovenského ľudu, namiereného proti buržoáznym hospodárskym a politickým pomerom. Vychádzajú pritom z marxistických sociologicko-politických myšlienok o historickej úlohe ľudových mas v dejinách, o povahe a možnostiach buržoázneho parlamentu, o ohraničených možnostiach jednotlivca pôsobiť na historický vývoj. Zrejme je to najmä z článku, v ktorom Robotnícke noviny vyjadrili svoje stanovisko k pokusom niektorých buržoázných činiteľov hľadať ochrancu slovenských národných záujmov v nasledovníkovi trónu: „Je prekonaným stanoviskom, že dejiny robia panovníci a na ich vôli závisí osud národov, a Marx nazval politickým

¹⁵ Slovenská robotnícke noviny III, č. 12, 2.

¹⁶ Robotnícke noviny XIII, č. 19, 1.

...kreténizmom názory meštiackych politikov, ktorí myslia, že dejiny závisia od ich rečí a hlasovania v parlamente... Je isté, že v poloústavnom štáte, ako je Uhorsko, vôľa panovníka je dôležitým faktorom, ale predsa nebolo by správne, keby sme mysleli, že osudy národov závisia len od vôle panovníka... Ako postavili sme sa proti škodlivým názorom, že Slováci môžu svoju spásu čakať od mocnej ríše ruskej a báfušku cára, tak musíme sa s najväčším dôrazom postaviť proti náhľadu, že budúcim vykupiteľom Slovákov bude nasledovník trónu Franc Ferdinand... Ľud musí sa spoliehať len na svoje vlastné sily.“¹⁷

Preto najväčší dôraz kladli slovenskí socialisti na rozvoj triedneho boja proletariátu, ktorý pod vedením sociálnodemokratickej strany má zoskupovať okolo seba i ostatné spoločenské vrstvy, nespokojné s buržoáznymi pomermi, a usilovať sa o zrušenie útlaku a vykorisťovania kapitálu. V tomto svojom úsilí o rozvoj masového hnutia slovenského pracujúceho ľudu proti vykorisťovateľom práve najostrejšie vystupovali i proti názorom o jednote záujmov príslušníkov celého národa. „Dejiny i skutočnosti učia nás,“ písali Robotnícke noviny, „že pracovná trieda zo svojej hospodárskej, politickej a kultúrnej biedy môže byť oslobodená len bojom tejto triedy proti kapitalistickej triede, ktorá pracujúci ľud v tejto biede chce udržať... Existenciu tohto triedneho boja nemôže nikto odškriepiť. Kapitalisti ale vo svojom záujme radi by chceli triedne protivy zahaliť do rúška národnostného alebo náboženského.“¹⁸

Vystriedanie kapitalizmu socializmom považujú slovenskí socialisti za historickú nutnosť. Spoločnosť sa zákonite vyvíja a tento vývin smeruje k socializmu. Predpoklady socialistickej spoločnosti utvárajú sa najmä jej hospodárskym vývojom. Preto socializmus nie je iba želaním skupiny ľudí. „Ideál sociál-demokracie sa uskutoční nie snád len preto, že my to tak žiadame, než preto, pretože smer hospodárskeho a spoločenského vývinu je k tomuto uskutočneniu namiereňý,“ čítame v Slovenských robotníckych novinách. „My hospodársky vývin nezapríčiňujeme, nerobíme, len jeho vzrastu napomáhame a zrýchľujeme.“¹⁹ Už vo svojich prvých programových článkoch považovali za potrebné distancovať sa od utopických socialistov, ktorí „chceli na raz pre vždy načrtnúť spoločnosti platné zákony“.²⁰ V prvom čísle časopisu Zora v máji 1897 uverejnili článok pod názvom *Socializmus vedecký a utopický*, v ktorom oboznamujú čitateľov s podstatou vedeckého socializmu, poukazujú, že sa tento socializmus zaoberá hlavne kritikou existujúcej spoločnosti a že sa Marx už v jednom zo svojich prvých spisov vzdal myšlienky hlásať akési nové evanjelium. V článku sa cituje jeho list Rugemu, v ktorom píše, že si kladie za cieľ iba ukázať spoločnosti, za čo bojuje. Ďalej sa v článku hovorí o Marxovej kritike utopických socialistov, „ktorí si myslia, že rozlúštenie všetkých záhad leží v ich stolíku“. Potom sa hovorí o tom podstatnom, čím sa Marxov vedecký socializmus líši od socializmu utopického: „Marx bol si už na začiatku svojej pôsobnosti toho vedomý, že jedine poznaním trvajúcich pomerov a faktorov (v) nich pôsobiach, možno

¹⁷ Robotnícke noviny VII, č. 16, 1.

¹⁸ Robotnícke noviny, č. 39, 1.

¹⁹ Slovenské robotnícke noviny II, č. 1, 2.

²⁰ Zora, č. 1, 3.

nazbierať názor o nasledovnom utvorení spoločnosti. Dľa toho požaduje od vedeckého socializmu kritiku občianskej spoločnosti a z nej vyplývajúce stánovenie zákonov rozvojových. Objaviť hospodársky zákon, hýbajúci modernú spoločnosť, považuje za konečný cieľ svojho hlavného diela.²¹ Vedecký socializmus postavil sa proti fantastickým konštrukciám: „Poukázal na terajšie pomery ako na základ k budúcim...“²² V závere článku sa hovorí, že výsledky Marxovej práce sú obsiahnuté v *Kapitáli* a že ich vrcholom je učenie o zákone hodnoty a nadhodnoty.

Teoretická i praktická činnosť slovenských socialistov však dokazuje, že zle pochopili svoje úlohy, súvisiace najmä s bezprostredným procesom základnej spoločenskej premeny. V tomto sa vari najvýraznejšie prejavili aj ich nedostatočné predpoklady tvorivého uplatňovania marxistickej teórie i vplyv oportunizmu a liberalizmu na ich myslenie a konanie. Nedokázali preto nájsť najsprávnejšie primerané formy vlastnej činnosti v rámci historickej spoločenskej premeny. V tomto prípade sa v ich činnosti výrazne prejavila i priepasť medzi teoretickými názormi, ktoré často hlásali, a praxou, najmä medzi teóriou a stratégiou.

Predovšetkým slovenskí socialisti si veľmi dobre uvedomovali, že dobytie politickej moci je prvoradou úlohou socialistického hnutia, plniaceho historickú úlohu premeny buržoáznej spoločnosti v spoločnosť socialistickú. „Žiadna trieda,“ písali napr. v článku *Triedny boj*, „nevzdá sa svojej moci, alebo len jednej časti svojej moci dobrovoľne... Cielom sociálno-demokratického hnutia je demokratický kolektivismus, t. j. zospoločenšenie výrobných prostriedkov na demokratickom základe. K tomuto cieľu dospejeme emancipáciou proletariátu, t. j. proletariát musí sa zbaviť odvislosti od kapitálu a zbaviť moci buržoáziu, ktorá v dnešnej spoločnosti v hospodárskom i politickom ohľade je triedou vládnúcou.“²³ Edmund Borek v už spomínanej práci *Karol Marx, jeho život a dielo* vyjadril sa ešte jasnejšie a konkrétnejšie k celému problému: „Úlohou proletariátu je, aby vývin spoločnosti dejinnými zákonmi určený napomáhal a svoje sily, svoju moc postavil do služieb dejinného vývinu, ktorého vyvrcholením bude pád kapitalistickej spoločnosti a víťazstvo socializmu. Či tento prevrat spoločnosti kapitalistickej v socialistickú bude násilný, o tom nebude rozhodovať proletariát, ale buržoázia sama. Jestli v dobe plnosti času pochopí, že jej úloha v ľudskej spoločnosti je dokončená a že vývin výrobných pomerov učinil jej existenciu zbytočnou a zavčasu zriekne sa svojich práv, nebude prirodzene tento prevrat násilný. Ak ale buržoázia proti dejinnému vývinu sa bude stavať, prebije si dejinný vývin sám revolúciou cestu ku socialistickej spoločnosti.“²⁴ Borekove slová nestali sa však východiskom praktickej činnosti slovenských socialistov. Vo svojej snahe prevziať politickú moc neprekročili požiadavku všeobecného volebného práva a k prostriedkom násilia nesiahli ani vtedy, keď to bolo potrebné. Kládli stále viac dôraz na dobytie moci bez násilia, vo svojej praxi absolutizovali

²¹ Tamtiež.

²² Tamtiež.

²³ Slovenské robotnícke noviny III, č. 12, 2.

²⁴ Prokop Stupavský (pseudonym E. Boreka), *Karol Marx, jeho život a dielo*, v Prešporku 1913.

zásadu, ktorú lapidárne vyjadril autor článku *K potlačiteľom a k potlačeným*, keď napísal: „Nebojujeme násilníckymi prostriedkami a toto hľa je našou silou.“²⁵

Bezpochyby najhodnotnejšie a najpozoruhodnejšie sú názory slovenských socialistov na náboženstvo a morálku. Mimoriadnu pozornosť ich propagovaniu a rozvíjaniu venovali v súvislosti s obranou socializmu pred útokmi klerikálov a buržoázných ideológov. Ich vznik a rozvoj podmienili teda spoločensko-ideologické okolnosti, za ktorých sa socializmus na Slovensku šírila a rozvíjal. Tieto názory predstavujú cenný prínos k rozvoju slovenského filozofického myslenia na prelome storočí. Pri vysvetľovaní náboženstva a morálky darí sa vari slovenským socialistom najlepšie historickomaterialistická interpretácia spoločenských javov. Na stránkach socialistickej tlače od samotného začiatku nechýbali postrehy o triednosti jednotlivých javov a názorov v triednej spoločnosti.²⁶

Myslitelia socialistickeho hnutia sa usilujú v úvahách o náboženstve a morálke prakticky uplatňovať filozofické myšlienky o materiálnosti sveta a triednosti javov pri vysvetľovaní spomínaných spoločenských javov. Názory slovenských socialistov na náboženstvo a morálku sú preto v ostrom kontraste s rozličnými metafyzickými a idealistickými názormi a koncepciami o večnosti náboženstva, o jeho nadprirodzenom pôvode, s koncepciami, podľa ktorých sa i náprava v spoločnosti má dosiahnuť predovšetkým „mravným obrodením“, realizovaním náboženských zásad o živote.

Vznik náboženstva vysvetľuje sa v prácach slovenských socialistov predovšetkým nízkou úrovňou myslenia človeka a jeho bezmocnosťou pred prírodnými silami, teda prirodzeným, reálnym faktorom. „V prvých dobách človek nemohol pochopiť súvislosť zákonov prírody a všetkých telies nebeských a vymeraných dráh, domnieval sa, že musí niekto neviditeľný, mocný a silný poriadok riadiť a viesť, aby nič nevybočilo zo svojej dráhy,“ čítame v článku *Človek a príroda*. „Nemohol pochopiť, jakým spôsobom je možné, aby do zeme vložené semeno pučalo, rástlo a prinášalo hojnú úrodu. Bol uvedený v úžas nad každým prírodným javom a myšlienka, že nejaká neviditeľná bytosť všetkému dodáva život a silu, omámila jeho myseľ tak, že ďalej nemyslel, zdelil svoje myšlienky s človekom druhým a všetci počali sa neviditeľnému tvorcovi koríť a ním sa strachovať.“²⁷ S podobnými myšlienkami stretávame sa aj v práci *Sociálna demokracia a náboženstvo* v kapitole *Boh a viera*. Zdôrazňuje sa tu, že bohov si stvoril človek sám: „Skúmame-li vznik viery v bohov u človeka, prideme k názoru, že človek si bohov stvoril. Praveký človek, obkolesený na všetkých stranách nepriateľmi z ríše zvierat, ktorý bojovať musel neprestajne proti prírodným živlom, v stálom zápase s prírodou pozoroval, že mnohé predmety v prírode mu osožia, iné zas škodia. Predmety a zjavy, ktoré mu boli na osoh, uctieval, tých predmetov a zjavov v prírode, ktoré mu boli na škodu, sa bál, vyhýbal im. Pozorujúc, že ku

²⁵ Slovenské robotnícke noviny II, č. 10, 7.

²⁶ Napríklad v článku *Triedny boj* čítame: „Príslušnosť k niektorej z týchto tried vytvára u jednotlivých príslušníkov tej-ktorej skupiny zvláštny názor o svete a o živote, ktorý je v úzkom spojení s hospodárskymi záujmami dotýčnej triedy.“ (Slovenské robotnícke noviny III, č. 12, 2.)

²⁷ Slovenské robotnícke noviny III, č. 1, 5.

všetkému, čo chce vykonať, treba je činnosti, namýšľal si v svojej detskej myslí, že to, čo okolo seba v prírode vidí, je buď prejavom pôsobenia vyšších bytostí, človeku podobných, alebo vyššou bytosťou samou, ktorú božstvom, bohom po-menoval. Tak vznikla v ňom viera vo vyššie bytosti, v božstvá, ktoré svojou prosbou alebo darom hľadel si nakloniť.²⁸ Borek pripomína antropomorfné prvky náboženstva, keď človek uctieval rôzne predmety, a zdôrazňuje, že nielen strach, ale aj iné psychické faktory (vďačnosť, láska) spolupôsobia za určitých okolností pri vzniku božstiev, viery v nadprirodzené sily, ktoré sa človek snažil nakloniť si.

Naivne a nehistoricky vysvetľuje sa však v oboch citovaných textoch vznik cirkvi ako inštitúcie — jej činitelia sa opisujú ako chytráci, ktorí sa vydávajú za sprostredkovateľov medzi človekom a bohom, bohatnú z darov „na oltár“ atď. Obstoí i kritická pripomienka, že ani E. Borek, ani ostatní socialistickí autori v tomto období nepoukazovali na spoločenské korene náboženstva.²⁹ Preto naj-väčší dôraz — opäť viac po osvietencky — kladú pri kritike náboženstva na rozvoj vedeckého poznania a osvety. Sú presvedčení, že — hoci náboženstvo, ako hlboko zakorenený zvyk „nedá sa ... zďaleka strhnúť ako stará halena ... , ako jednotlivci, tak i celé zástupy môžu si len so zadovážením dostatočného vzdelania a prírodovedy získať pravý názor na veci ...“³⁰

E. Borek i ostatní autori ateistických článkov v slovenskej socialistickej tlači týchto čias zdôrazňujú nielen to, že náboženstvo vychádza z nevedeckosti, ale veľmi často a presvedčivo poukazujú na nezlučiteľnosť vedy a náboženstva, na nepriateľský postoj náboženstva a cirkvi k vedeckému poznaniu. Náboženstvo a jeho hlásatelia sú nútení v určitých situáciách kapitulovať pred silou vedeckej pravdy a vtedy sa snažia zmierovať vedu s náboženskými povedačkami. E. Borek vo svojej práci *Sociálna demokracia a náboženstvo* uvádza, ako sa cirkevní hod-nostári snažia prispôbiť vedecké poznatky o vzniku sveta náboženskému učeniu o tomto jave. Svoj názor dokladá príkladom, že po Kopernikovom objave „znalci nebeských vecí presťahovať museli svoje nebo do iných končín vesmíru“.³¹ Zá-kladný rozdiel medzi náboženstvom a vedou vidí v nasledujúcom: „Náboženstvo dáva človeku na otázku, ako povstal svet, odpoveď, že boh ho stvoril. Veda odpovedá, že sa vyvinul z hmoty pôsobením energie dľa večných prírodných zákonov.“³² Ustupuje však z pozícií dôsledného materializmu, keď i náboženské, i vedecké tvrdenie vyhlasuje iba za ľudský predpoklad, ale súčasne správne zdô-razňuje vedecké chápanie pravdy ako procesu proti náboženskému dogmatickému vysvetľovaniu právd: „Veda neosobuje si nárok na neomylnosť ako viera.“³³

Slovenskí socialisti poukazujú často vo svojich článkoch na najneľudskejšie zásahy cirkevnej hierarchie proti rozvoju vedeckého poznania. Uvádzajú sa prí-klady Kopernika, Galileiho a podobne. „Cirkev vedu nenávidí,“ píše Borek,

²⁸ Xaver Rozkošný, *Sociálna demokracia a náboženstvo*, v Prešporku 1913, 17.

²⁹ I. Ferenc, *Edmund Borek a Slovenské robotnícke hnutie*. Sborník Kapitoly z dejín slovenskej filozofie. Bratislava 1957, 334.

³⁰ Robotnícke noviny VIII, č. 34, 2.

³¹ Xaver Rozkošný, *Sociálna demokracia a náboženstvo*, v Prešporku 1913, 22.

³² Tamtiež, 19.

³³ Tamtiež, 19.

„proti nej brojí a tam, kde vidí, že jej odpor proti vede je márný, falošne svoju lásku ku vede predstiera.“³⁴ „Drzosť služobníkov božích neznala medzí, keď rozumní mužovia počali pátrať po pravde a vyvracali veškeré vymyslenosti do poslednej písmeny. Tým popudili proti sebe celú armádu služobníkov božích a boli trýznení a zabíjaní,“ píše sa v článku *Človek a príroda*.³⁵ Z citovaných prác zrači sa radosť z nezhadateľnosti vývinu vedeckého poznania, ktorú si kladú za cieľ reakčné spoločenské sily.

Pri rôznych príležitostiach, ale najmä v súvislosti s kritikou náboženstva, vyzdvihujú slovenskí socialisti význam vedeckého poznania sveta. Proti agnosticizmu každého druhu zdôrazňujú možnosť poznania zákonov svetového diania a ich praktického využívania v živote človeka: „Človek je bytosť, ktorá dovedie myslieť a posudzovať, rozoznáva dobré od zlého a všetko, čo sa dnes v prírode objavuje, je podrobené jeho skúmaniu a pátraniu. Neni človek na svete preto, aby nechal sa ovládať prírodou, než je tu preto, aby čo najviac sám z prírody ťažil a túto svojou prácou a dômyslom všetko zdokonaľoval.“³⁶ Usporiadanie spoločenských pomerov si predstavovali tiež iba na základe poznania spoločenských zákonov. Už v spomínanom článku *O preľudnení* sa poukazuje, že doteraz „jednalo ľudstvo vo výrobe, rozdelení práce, odmene za ňu, v zaľudňovaní bez znalosti spoločenských i prírodných zákonov... A snahou našou musí byť zoznámiť sa so zákonmi tými v prospech nás všetkých, a potom netreba sa desiť strašiaka preľudnenia,“ zdôrazňuje autor článku.³⁷ Prednosť socialistického hnutia videli tiež v tom, že postupuje na základe vedeckého poznania, a vyzdvihovali jeho vlastnosť, že hlása pravdu aj napriek všetkým perzekúciám a neprijemnostiam.³⁸ V článku *Práca a veda* dotýkajú sa Robotnícke noviny vnútorného vzťahu medzi prácou a vedou. Píšu: „Práca a veda stoja v takej súvislosti ako telo a duša. Čím bohatší je človek v skúsenostiach, tým je jeho rozum dokonalejší. Skúsenosti si len prácou možno nadobudnúť. Dnešná veda je nie nič iné ako do poriadku uvedené skúsenosti celého ľudstva...“³⁹

Je zvlášť pozoruhodné, že im pri úvahách o podstate a poslaní vedy neunikol ani problém straníckosti vedy. „Vedu si vyvlastnila pre seba dnešná majetná trieda,“ poukazuje sa v práve citovanom článku *Práca a veda*.⁴⁰ Toto „vyvlastnenie“ nevideli len v tom, že „miesta, na ktorých sa veda vyučuje, sú prístupnými len miláčkom vyvolenej triedy“, ale i v jej nazeraní na spoločenské javy, najmä na problémy robotníckeho hnutia. „... Nezávislosť predstaviteľov dnešnej vedy,“ čítame tiež v článku, „je fatou morganou... Robotníctvo nemôže byť pochopené vedcami, ktorí o ňom súdia za zavretými dverami a sú zaujatí už popredku proti nemu... Pekne vypadá stanovisko vedy mešťanskej k triednemu boju. Tu vyniká jej nestrannosť a púšťa najbujnejšie kvety. Sama triedne zaujatá, odsu-

³⁴ Slovenské robotnícke noviny III, č. 1, 5.

³⁵ Slovenské robotnícke noviny III, č. 1, 5.

³⁶ Tamtiež, 5.

³⁷ Nová doba, č. 8, 4.

³⁸ Slovenské robotnícke noviny III, č. 5, 5; v článku *Fanatizmus*.

³⁹ Robotnícke noviny X, č. 46, 1.

⁴⁰ Tamtiež 1.

dzuje triedne rozvrstvenie spoločnosti, svoju pravdu robí dogmatom a jeho porušenie zločinom.⁴¹

Iba veľkou úctou a pozornosťou prvých slovenských socialistov k vedeckému poznaniu možno vysvetliť i to množstvo článkov a informácií o úspechoch vedy, s ktorými sa stretávame na stránkach slovenskej socialistickej tlače.

Avšak iste najakčnejšie a najpozoruhodnejšie zasiahli slovenskí socialisti do slovenského myslenia svojimi názormi o človeku a o morálke. Namierené sú najmä proti náboženskému chápaniu človeka a mravných kategórií, potreba kritiky náboženstva bola bezprostredným podnetom k ich vzniku. Avšak celkove mieria proti idealizmu a mystike vôbec. K rozvinutiu týchto názorov prispel bezpochyby najviac E. Borek vo svojej práci *Sociálna demokracia a náboženstvo*, avšak hlásajú a rozvíjajú sa i v iných textoch slovenskej socialistickej tlače. Svojím obsahom ďaleko prekračujú i etické koncepcie najradikálnejšieho prúdu slovenského buržoázneho hnutia, predstavitelia ktorého napr. zdôrazňovali: „My žiadame základ mravný a etiku čerpáme k nemu z nepoškvrneného náboženstva.“⁴²

Predovšetkým, slovenskí socialisti usilujú sa dokázať, že tie spoločenské vzťahy, ktoré sú predmetom etického hodnotenia, vyplývajú z daných ekonomických pomerov. Kapitalistické vzťahy vykorisťovania a útlaku sú základom i spoločenského zla, človeka formujú pomery, v ktorých žije. Slovenské robotnícke noviny v článku *Socializmus* napr. rozhodne vystúpili proti názorom o vrodenej spoločenských vlastnostiach človeka: „Tvrdiť, že človek je už od prírody zlým, hrabivým, sebeckým, je mýlné... Človek je takým, akým ho učinili okolnosti a v akých on pomeroch žije... Odstráňte dnešný systém a odstránime dnešné zlo. Odstránením dnešného systému odstránime šudenie, krádež, podvody, vraždy. Odstránime nespravodlivosť, utlačovanie, bezprávie, otroctvo, opovrzenie a biedu.“⁴³ Strašnými sociálnymi pomermi vysvetľuje socialistická tlač tak vraždy, ako aj prostitúciu atď.

V úvahách socialistov o morálke — najmä v úvahách E. Boreka — dominuje výrazná snaha zbaviť morálku rúcha nadprirodzenosti, predstaví ju ako pozemský, spoločenský jav a ukázať triednu povahu v podmienkach triednej spoločnosti.

V článku *Náboženstvo a mravnosť*, ktorý uverejnili Robotnícke noviny, stretávame sa napr. s úsilím dokázať prirodzený pôvod mravnosti, kategórie svedomia. „Preto netreba pokladať varovanie svedomia za nadprirodzený zjav. Výčitky, ktorými nás svedomie zahrnuje po spáchanom čine, nie sú nič iné, ako ten istý mravný príkaz pri čine na chvíľu potlačený. Aj to nieto nič nadprirodzeného. Nieto dokázané, že by mravný zákon bol vrodenej, že by sa v nás nachodil pred nadobudnutím prvých skúseností. Keď mravnosť ale nemá nadprirodzeného pôvodu, musí mať prirodzený, a hľadať ho len v tom, čo je všetkým mravnostným zásadám rozličných národov, tried a vekov spoločné.“⁴⁴ V článku

⁴¹ Robotnícke noviny VIII, č. 9, 3; v článku *Veda a socializmus*.

⁴² Hlas V, 275.

⁴³ Slovenské robotnícke noviny V, č. 3, 3.

⁴⁴ Robotnícke noviny XI, č. 6, 4.

sa potom vysvetľuje, že kategórie dobra a zla vznikajú historicky a mravnosť sa definuje ako „upovedomovanie si podmienok zachovania“, ďalej, že k mravnému životu netreba nadprirodzenej sankcie, náboženstva ani nesmrteľnej duše atď.

Myšlienky o straníckosti morálky zaznievajú z jednotlivých článkov socialistickej tlače, ale najmä zo stránok Borekovej knihy *Sociálna demokracia a náboženstvo*, ktorému ide najmä o to, aby pri odmietaní klebiet klerikálov o nemravnosti socializmu dokázal, že je konanie cirkví od základu nemravné. Nemravnosť cirkví sa začína podľa Boreka už tým, že posvecuje, vyhlasuje za božské zriadenie nemravný kapitalistický poriadok: „Cirkev tým utratila právo v modernej dobe hovoriť o mravnosti. Mravné môže byť v dneskajšej dobe len to, čo pomáha snahe za slobodu, právo a rovnosť ľudstva. Čo sa tomu protiví, je nemravné. Cirkev, pomáhajúc otrokárom a sama otročiac a vykorisťujúc, je nemravnou inštitúciou.“⁴⁵ Tak Borek spája pojem mravného, dobra s pokrokom ľudstva.

Potom bližšie analyzuje mravné kategórie dobra a zla a prichádza k záveru, že „názory, čo je dobré a čo zlé, sú v rozličných dobách a u rozličných národov rozličné.“⁴⁶ Skúmajúc ich genézu, poukazuje na ich úzku súvislosť s potrebami, zvykmi spoločnosti a na verejnú mienku ako ochrancu pri realizovaní pravidiel mravnosti. Pritom upozorňuje, že by nebolo správne ani verejnú mienku považovať za niečo nemenné, absolútne. Na dôkaz toho uvádza fakt, že „čo verejná mienka kedysi pokladala za zločin proti mravnosti, vyhlasuje dnes za mravný čin“.⁴⁷

Vzťah buržoázneho práva a štátu k morálke vymedzuje Borek tak, že poukazuje, ako štátna moc pristupuje na ochranu určitých mravných pravidiel a inštitúcií, ktoré pokladá za mravné, ktoré sú na osoh majetným vrstvám. Potom veľmi pregnantne vyjadruje jej triednu podstatu. Ochrancom tejto morálky je i cirkev, ktorá odráža útoky hlásateľov morálky chudoby a slúži tak bohatým a štátu. O morálke kapitalistickej spoločnosti a jej podstate Borek píše: „Keď ale pozorujeme dneskajšiu kapitalistickú spoločnosť, márne hľadáme nejakú mravnosť. Dneskajšia buržoázia nemá morálky, jej bohom je zlato a celý jej život je modloslužba zlatému telaťu. Buržoázia pokladá všetko za dovolené pre seba, všetky rozkoše sveta a životné nezriadenosti pokladá pre seba za mravné, zbojstvo a lupičstvo vyhlasuje za dovolené pre bohatých, zakiaľ od chudoby žiada, aby bola aj s tým najbiednejším spokojná a trpezlivo všetko na svete znášala a hlavne neskracovala zisk buržoázie priveľkými nárokmi... Morálka buržoázie pokladá za mravné vykorisťovať až do morku proletára, ale za nemravné, aby proletár si žiadal svoje človečenské právo. Tým dľa tejto morálky brojí proti bohovi, ktorého pokladá buržoázia za strážmajstra, aby držal chudobu na uzde, aby nezbujnala... Buržoázia sama neverí, ale chce, aby pospolitý ľud veril, aby vierou bol držaný na uzde...“⁴⁸

⁴⁵ Xaver Rozkošný, *Sociálna demokracia a náboženstvo*, v Prešporku 1913, 25.

⁴⁶ Tamtiež, 25.

⁴⁷ Tamtiež, 25.

⁴⁸ Tamtiež, 26. — Tieto Borekove formulácie korešpondujú s názormi, s ktorými sa možno

Proti triednej morálke vykorisťovateľov stavia Borek triednu morálku pracujúceho ľudu, bojujúceho za lepšie usporiadanie spoločnosti. Pri jej vymedzovaní poukazuje na jednotlivé jej normy a najmä na normu o jednote myslenia a konania: „Socialistická morálka,“ píše, „je ovšem celkom iná. Ona za pravú cnosť pokladá pečlivosť o všeobecné dobro. Vychádza z poznania, že dneskajšia spoločnosť, založená na neslobode, nerovnosti, vykorisťovaní, je nemravná a túži preto po lepšej spoločnosti, chcúc uskutočniť lepší spoločenský poriadok. Ona stojí v boji proti starej morálke, ktorá chce zachovať staré „poriadky“ na svete... Socialistická morálka žiada od každého jednotlivca zdatnosť telesnú a duševnú, bojaschopnosť, vytrvanlivosť, vysoko mravné hodnoty a bezohľadnú túžbu pomôcť potlačovaným triedam ľudskej spoločnosti. V prvom rade ale poctivosť k sebe a k svetu, aby každý jednotlivec to, čo uznáva za mravné, aj konal. Preto je socialistická morálka veľikou nepriateľkyňou falošného moralizovania.“⁴⁹

Skutočne výstižne, pokrokovovo a priam objaviteľsky na svoju dobu zneli v našom prostredí tieto Borekove slová o triednosti morálky, o socialistickej morálke proti snahám zastierať málovravnými normami kresťanskej morálky reálne neľudské spoločenské vzťahy, proti názorom o nutnosti zachovať náboženstvo aspoň pre jeho morálku atď. Posledné kapitoly Borekovej významnej práce preniká práve kritiká tézy, že „bez náboženstva niet mravnosti“. Bez viery v boha, diabla, pekla nemôže existovať iba morálka náboženská, udržujúca ľudí na uzde zastrašovaním človeka. „Mravnosť socialistická,“ zdôrazňuje Borek, „diabolskej opatery a ochrany nepotrebuje.“⁵⁰

Predstava o kvalitatívne novej morálke, o nových vzťahoch medzi ľuďmi dotvárala sa našim prvým socialistom na základe ich vízie budúcej socialistickej spoločnosti, v ktorej nebude súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov a po ktorej tak úprimne túžili. V nových spoločensko-ekonomických pomeroch videli i základ nových medziľudských vzťahov, bez egoizmu atď. „Tento prevrat ale zároveň mení pomer ľudí k sebe,“ písali pri jednej príležitosti o socialistickej premene spoločnosti. „Teraz musí každý viesť boj o svoju existenciu proti všetkým druhým; pocit spolupatričnosti a morálka prekonávané sú nutnosťou poslúchnuť príkazanie egoizmu a samoudržania. Ľudia stoja proti sebe ako konkurenti, ako nepriatelia; proti utrpeniu spolublížnych zostávajú ľahostajní, lebo sú k tomu nútení bojom o vlastnú existenciu. Socializmus činí z ľudu jednotu jednu organizáciu práce, ktorej členovia nie sú rozdelení protivnými záujmami. Spoločné záujmy, solidarita, pocit spolupatričnosti ovládať budú potom celé ľudstvo.“⁵¹

stretnúť v jednotlivých článkoch na stránkach Robotníckych novín: „Páni odvolávajú sa na mravnosť. Ale, čo je im mravnosť? Pohodlné užívanie všetkých výtvarných ľudských kultúry vo svoj prospech.“ (*Triedny boj*. Robotnícke noviny VIII, č. 47, 1.) Alebo: „Toto je dneskajšia morálka pánov! Chudobných ľudí môžu beztrešne upodostatovať z krádeže, môžu im plávať do očí, môžu s nimi zaobchádzať ani so psom alebo koňom. Chudobný človek nemá ľudskej dôstojnosti. Do takejto panskej morálky musí hrom udríeť. Túto morálku pánov ľud musí prevrátiť.“ (*Morálka pánov*. Robotnícke noviny IX, č. 4, 1.)

⁴⁹ Tamtiež, 27.

⁵⁰ Tamtiež, 29.

⁵¹ Robotnícke noviny IX, č. 10, 5; v článku *Socialistické kapitoly*.

Sotva možno socialistom týchto čias vytykať nedostatočnú diferencovanosť, zložitnosť alebo protirečivosť tohto ich ideálu, sotva sa mohol tento ideál — i na základe dokonalejšej analýzy vtedajšej spoločenskej skutočnosti a pomocou ich vtedajšej duchovnej výzbroje — črtáť inak.

Na záver nášho výkladu treba vari jasne formulovať dôležitú myšlienku, ku ktorej sa čitateľ nutne dostáva, a to, že *podmienky a spôsob splynutia marxistického učenia s robotníckym hnutím u nás dlho nežičil tomu, aby sa v totalite marxistického vedeckého svetonázoru rýchlejšie rozvíjali ostatné jeho súčasti — politická ekonómia a najmä filozofia, bez dokonalého zvládnutia ktorej marxistické učenie nedá sa tvorivo rozvíjať*. Vzhľadom na miesto filozofie vo vedeckom svetonázore nemohli ani prví slovenskí socialisti celkom obísť filozofické problémy. Logika šírenia marxizmu ako svetonázoru, logika ideologického zápasu viedla ich k tomu, že jednotlivé spoločensko-filozofické názory propagovali, avšak sotva by sme mohli ich činnosť v tomto ohľade charakterizovať ako výraz uvedomelej aplikácie Marxovej teórie a metódy poznávania javov.

Avšak napriek všetkým nedostatkom i táto ich činnosť zasluhuje si pozornosť nielen v dejinách slovenského kultúrneho života vôbec, ale i v dejinách slovenskej filozofie, lebo pripravili ňou nutné podmienky pre prijatie vyššieho štádia marxizmu — marxizmu-leninizmu, svetonázoru, učenia, ktoré sa mohlo stať teóriou skutočne revolučnej praxe.

ОБЩЕСТВЕННО-ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ПЕРВЫХ СЛОВАЦКИХ СОЦИАЛИСТОВ

А. Копчок

Работы по истории марксистского мышления в Словакии, имеющие место в словацкой историографии, объясняют почти все периоды после основания Коммунистической партии Чехословакии. Однако, внимание заслуживают и первые годы проникновения марксизма в Словакию. Не только потому, что социалистические идеи составляют неотъемлемую часть мышления того периода, а также потому, что познание особенностей проникновения марксизма в рабочее движение имеет всегда огромное значение; особенности этого процесса проявляются и позже, в развитии коммунистического движения.

На переломе XIX и XX веков, когда в Словакии начинают появляться первые словацкие социалистические журналы и другая социалистическая литература, нет еще здесь соответствующей философской традиции, которая способствовала бы распространению и развитию марксизма. Словацкая интеллигенция относится отрицательно к марксизму, хотя этот начинает уже проникать в Словакию. Поэтому марксизм приходит в рабочее движение через рабочих-самоучек, что неизбежно оказывает отрицательное влияние на его теоретический уровень.

Философское мышление первых словацких социалистов представляет по сравнению с предыдущим мышлением важный шаг вперед. Оно является наиболее последовательным материалистическим мышлением своего времени. Через материалистическое толкование мира словацкие социалисты пытаются объяснить причины современного им состояния общества, объяснить и обосновать свои поступки. В словацкой среде они распространяют марксистское мировоззрение через посредство своих собственных работ, или же переводов работ Маркса и Энгельса. Социальное зло, нищету и неравенство они объясняют существованием капиталистических производственных отношений, из которых вытекает также необходимость

классовой борьбы и необходимость организованных действий словацкого трудящегося народа.

С философской точки зрения исключительно интересны взгляды первых словацких социалистов на религию и мораль. Особое внимание они уделяли пропаганде и развитию этих взглядов в связи с защитой социализма перед нападками клерикалов и буржуазных идеологов. Они разоблачали классовую функцию религии, доказывали классовую суть морали и пытались определить социалистическую мораль.

Взгляды и деятельность первых словацких социалистов несут на себе отпечатки оппортунизма и реформизма II Интернационала. Однако, их деятельность создала предпосылки для достижения более высокой ступени социалистического мышления и деятельности в Словакии.

SOCIO-PHILOSOPHICAL VIEWS OF THE FIRST SLOVAK SOCIALISTS

A. Корёк

The studies concerned with the history of Marxian thought in Slovakia carried out up to the present in Slovak historiography of philosophy cover almost all periods following the foundation of the Communist Party of Czechoslovakia. However, attention is to be paid also to the first years of penetration of Marxism into Slovakia. This is necessary not only because socialistic ideas represent an integral part of the given period but also because the cognition of the peculiarities of connecting Marxism with working-class movement is always of great importance; the peculiarities of this process become manifest also in the later stage of development of the communist movement.

At the turn of the 19th and 20th century, when the first socialistic periodicals and other kind of socialistic literature written in Slovak language have been published, there was no philosophical tradition suitable for the propagation and development of Marxism. The Slovak intelligentsia took a rejective standpoint towards Marxism even in the period when it was already penetrating into Slovakia. Hence Marxism was mediated to the Slovak working-class movement mostly by workers-autodidacts, a fact which negatively influenced its theoretical niveau.

However, compared with previous philosophical thinking the philosophical thought of the first Slovak socialists certainly was a step forward; it was the most consequent materialistic thought of its era as compared with the past. Giving the world a materialistic explanation, the Slovak socialists endeavour to explain the reasons of the contemporary situation in society, and to illuminate and demonstrate its dealings. They propagate in Slovak environment the Marxian view at the world either by means of their own publications or by first Slovak translations from the works of Marx and Engels. They explain social injustice, poverty and inequality with the existence of capitalistic relations from which they deduce also the necessity of social struggle and the need of an organized procedure of the Slovak working class. The most interesting opinions of the first Slovak socialists from philosophical viewpoint are those concerned with religion and moral. The first Slovak socialists were very anxious to propagate and develop their views first of all with the aim to protect socialism against the attacks of the clericals and of bourgeois ideologists. They disclosed the class function of religion, they demonstrated the class character of morals and tried to determine socialistic morals.

The views and the activity of the first Slovak socialists are to a great extent marked by the opportunism and reformism of the 2nd Internationale; anyhow, their activity can be considered as a stage in the creation of preconditions for a higher degree of socialistic thought and deed in Slovakia.